

І. С. Пентиліук, Херсонський державний університет

УКРАЇНСЬКА МОВА І ЛІТЕРАТУРА ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ

Пентиліук І. С.

Українська мова і література як засіб формування мовної особистості

У статті розкрито роль української мови і літератури як провідних навчальних предметів у вихованні мовної особистості учнів основної школи, їх духовному, морально-етичному й культуромовному становленні й розвитку.

На основі студіювання фахової літератури визначено, що пріоритетною ідеєю курсу української мови в основній школі є інтенсивний мовленнєвий та інтелектуальний розвиток учнів і виховання мовної особистості, яке здійснюється як на уроках, так в позакласній роботі. Доведено, що саме через художнє слово здійснюється естетичний вплив на почуттєву сферу школяра. Воно допомагає учням усвідомити свою національну належність, відчутти себе причетним до національної спільноти – українського народу.

Ключові слова: українська мова, українська література, мовна особистість.

Пентиліук І. С.

Украинский язык и литература как средство формирования языковой личности

В статье раскрыта роль украинского языка и литературы как ведущих учебных предметов в воспитании языковой личности учащихся основной школы, их духовном, морально-этическом, культурном, языковом становлении и развитии.

На основе анализа специальной литературы определено, что приоритетной идеей курса украинского языка в основной школе является интенсивное речевое и интеллектуальное развитие учащихся и воспитание языковой личности, которое осуществляется на уроках и в позакласной работе. Доказано, что именно через художественное слово происходит эстетическое влияние на чувственную сферу школьника. Слово помогает учащимся осознать свою национальную принадлежность, почувствовать себя причастным к национальной общности – украинскому народу.

Ключевые слова: украинский язык, украинская литература, языковая личность.

Духовним стрижнем української освіти завжди була культурно-історична традиція народу, утвердження якої на сучасному етапі визначається як

головний вектор духовного розвитку нації. У цьому напрямі й реалізується мовно-літературна освіта. Життя народу, його мова, культура, мистецтво співіснують і розвиваються в тісній взаємодії як запорука інтелектуального й духовного розвитку суспільства загалом і кожного громадянина зокрема.

Система особистісно орієнтованого виховання в Україні розгортається через мовне наповнення ідей Г. Сковороди, М. Драгоманова, С. Русової, Г. Ващенко, В. Сухомлинського. Поряд з інтелектуальним особливого значення набувають морально-етичне, культуромовне виховання особистості, становлення молодшої людини. Досліджувана проблема знаходить відображення в працях педагогів та лінгводидактів І. Беха, А. Богуш, Н. Голуб, С. Максимюка, Л. Мацько, О. Савченко, А. Фасолі та ін.

Українські культурні цінності за змістом збігаються із загальнолюдськими, які засвоює людина ще в дитячому віці, і мають стати її життєвим кредо.

Нинішні ціннісні пріоритети в освіті, у вихованні молодого покоління мають глибоко гуманістичну основу і виявляються в якостях людяності, властивих кожній особистості. „Людяність, – на думку І. Беха, – мусить виступити реалізацією гуманізму, духовності у її світському розумінні, з одного боку, а з другого – передумовою для формування гуманістичного світогляду” [3, с. 21]. Учений доводить, що джерелом цього світогляду як виявлення найкращих якостей людини (совість, прагнення допомогти іншим тощо) є людяність, а центром – людина – носій духовних і морально-етичних цінностей.

Мета пропонованої статті розкрити роль української мови і літератури як навчальних предметів у вихованні мовної особистості учнів основної школи, їх духовному, морально-етичному й культуро мовному становленні й розвитку.

Ідеї гуманізму у вихованні особистості тісно пов'язані з гуманітарною шкільною освітою, зокрема із засвоєнням рідної мови й вивченням літератури.

З'ясувати роль української мови і літератури у вихованні мовної особистості можна, враховуючи процеси гуманізації і гуманітаризації, що охопили сучасну освіту. Кожний з досліджуваних шкільних предметів відіграє

свою роль у вихованні учнів, але об'єднує їх те, що мовно-літературна освіта на сучасному етапі, як і в попередні часи, є основою інтелектуального, духовного й морально-етичного виховання особистості – людини з широким спектром життєво необхідних компетентностей.

Педагогічні вартості української мови і літератури, їх роль у вихованні мовної особистості учнів основної школи ще належно не висвітлені в наукових дослідженнях, хоча засади їх відбиті у шкільних програмах [9; 10]. У них досить чітко визначено мету і завдання кожного предмета як навчальної дисципліни; так, у програмі з української мови, зокрема, констатується: „Основна мета навчання рідної мови полягає у формуванні національної свідомої, духовно багатой мовної особистості, яка володіє вміннями й навичками вільно, комунікативно доцільно користуватися засобами рідної мови... Зазначена мета передбачає здійснення навчальної, розвивальної і виховної функції освітнього змісту навчального предмета” [9, с. 3]. Відповідно до поставленої мети головними завданнями навчання української мови є виховання свідомого прагнення вивчати рідну мову, вироблення відповідних компетенцій володіння й користування нею і, що особливо важливе для нашого дослідження, „формування духовного світу учнів, цілісних світоглядних уявлень, загальнолюдських ціннісних орієнтирів” [9, с. 4].

Пріоритетною ідеєю курсу української мови в основній школі є інтенсивний мовленнєвий та інтелектуальний розвиток учнів і виховання мовної особистості, яке здійснюється як на уроках, так в позакласній роботі. Оскільки програма складається з чотирьох змістових ліній (мовленнєвої, мовної, соціокультурної та діяльнісної (стратегічної), кожна з них забезпечує відповідну компетентність і містить значний виховний потенціал.

Основними змістовими лініями в програмі з української мови в 5–9 класах є мовна і мовленнєва, що визначають безпосередній предмет навчання, його структуру... Вимоги до засвоєння їх змісту спеціальними [9, с. 5]. Мовна змістова лінія містить відомості про мовну систему і призначена формувати відповідні мовні вміння „як засіб пізнання, спілкування, самовираження

людини” [9, с. 6]. Вивчення лексикології в 5-6 класах та словникова робота на уроках мови і літератури в 5–9 класах позитивно впливає на формування мовної картини світу в свідомості підлітків. Засвоєння фонетики, граматики, стилістики забезпечує культуромовний та комунікативний аспекти виховання мовної особистості, формування її як комуніканта, активного члена соціуму.

Мовленнєва змістова лінія в програмі представлена системою мовленнєвознавчих понять та різних видів усних і письмових висловлювань, передбачає поступове, з класу в клас, ускладнення й поглиблення знань про мовлення, „цілеспрямоване формування і вдосконалення вмінь і навичок в усіх видах мовленнєвої діяльності – аудіюванні, читанні, говорінні і письмі (мовленнєва компетентність)” [9, с. 5] і визначає зміст роботи з розвитку в учнів як мовленнєвих, так і комунікативних умінь та навичок.

Ця лінія, з урахуванням особистісно орієнтованого і компетентнісного підходів до навчання і виховання забезпечує не тільки перебіг розвитку учнів, а і його результат, оскільки забезпечує особистісну значущість знань, умінь і навичок для кожного школяра, формування в дітей потреби в удосконаленні власної мовленнєво-комунікативної здатності впродовж навчання в 5-9 класах і далі в житті.

Констатуємо, що мовленнєва змістова лінія передбачає цілеспрямоване формування і вдосконалення вмінь і навичок у всіх видах мовленнєвої діяльності, і отже, розвиток мовленнєвої компетентності, а мовна, відповідно, засвоєння системи знань про мову, без якої неможливе виховання мовної особистості. На основі цих знань учень набуває відповідних умінь пізнавати, спілкуватися, самовиражатися (комунікативна компетентність).

Ці дві змістові лінії активно впливають на виховання культуромовної особистості і становлять основу мовної освіти в основній школі, оскільки формують базові знання з мови і забезпечують мовленнєвий розвиток особистості. Завдяки їм учень набуває мовленнєвої здатності, готовності реалізуватися як мовна особистість.

У програмі з української мови чітко виділено мовну, мовленнєву і комунікативну компетентності, сформованість яких забезпечить відповідні комунікативно орієнтовані знання, уміння і навички учнів. Зміст роботи з розвитку мовної і мовленнєвої компетентностей побудовано на основі мовної і мовленнєвої змістових ліній чинної програми. Культуромовна компетентність учнів основної школи забезпечується змістом означених змістових ліній і спеціально виділеною в кожному розділі програми рубрикою „Культура мовлення”.

Соціокультурна змістова лінія навчання забезпечує сформованість в учнів соціокультурних компетентності, розуміння національно-культурної специфіки мовленнєвої поведінки (етикету) українців, звичаїв, традицій, правил, соціальних умов, ритуалів, соціальних стереотипів нашого народу, зафіксованих у мові. У програмі з української мови запропоновано перелік культурологічних тем, що не тільки ознайомлюють з історією України, життям народу, із етнічними особливостями рідної мови, але й сприяють активному вихованню учнів як мовних особистостей із низкою духовних, морально-етичних якостей і рис.

Соціокультурна компетентність передбачає усвідомлення зв'язку національної і загальнолюдської культури, національної належності кожної особистості до етнічного МІ в контексті світової культури.

Серед культурологічних тем особливої ваги набувають ті, що вчать пізнавати світ, його духовні й моральні цінності, усвідомлювати роль рідної мови в розвитку й самоудосконаленню кожного учня. Соціокультурна змістова лінія сприяє входженню особистості в соціум, пізнанню мовної картини світу, засвоєнню соціокультурних відомостей (соціокультурна компетентність).

Роль діяльній (стратегічній) змістової лінії виявляється у вдосконаленні загальнопізнавальних, творчих та інших умінь, „ціннісних орієнтацій в опануванні стратегій, що визначають оптимальність і успішність мовленнєвої діяльності, спрямованої на розв'язання навчальних завдань і життєвих проблем” [9, с. 6].

Стратегічні уміння зближуються із загальнопізнавальними, оскільки передбачають реалізацію когнітивних процесів планування, виконання, контролю і корекції в різних видах мовленнєвої діяльності й реалізуються під час засвоєння не тільки української мови, а й інших предметів і забезпечують, таким чином, міждисциплінарне, неперервне виховання мовної особистості.

Програмою визначено види загальнопізнавальних, творчих, естетико-етичних умінь, якими повинні оволодіти учні в процесі власної пізнавальної діяльності. Ця лінія є засобом опанування стратегій і тактик комунікативних дій і комунікативної поведінки учнів, дотримання загальнолюдських моральних норм як необхідної передумови виховання мовної особистості учнів 5-9 класів.

Як бачимо, українська мова як шкільний предмет має великі можливості для виховання учнів основної школи як мовної (мовленнєвої) особистості.

Чималий виховний потенціал містить українська література. Як невід'ємний складник духовного життя суспільства українська література упродовж століть акумулює, збагачує колективний і педагогічний досвід народу, велич моральних засад, чеснот і цінностей нації. На думку Н. Волошиної, „неоціненне значення у вихованні національної самосвідомості наших учнів має художня література. Вона є невичерпним джерелом народної мудрості, культури почуттів, естетичних смаків, а також перлин родинного виховання” [8, с. 9].

Саме через художнє слово здійснюється естетичний вплив на почуттєву сферу школяра. Воно допомагає учням усвідомити свою національну належність, відчутти себе причетним до національної спільноти – українського народу. Проймаючись національною ідеєю через художнє слово, учні мають можливість споріднитися з духовною культурою свого народу, відчутти свій зв'язок з його історичною долею і сьогоденням, водночас виховуючи в собі повагу до інших народів та їх культур.

Чимало художніх творів орієнтовані на шкільне виховання. У них знайшла відображення постійна турбота старшого покоління про долю своїх

дітей, прагнення в художніх образах донести до них духовні цінності, спроби народної етики й естетики.

Важливу роль у вихованні мовної особистості відіграє український фольклор. Як невід'ємний складник духовного життя суспільства, український фольклор протягом багатьох віків акумулює, збагачує і передає з покоління в покоління колективний педагогічний досвід народу, велич моральних засад, чеснот та цінностей людини. Значущість усної народної творчості як важливого складника духовної культури суспільства переконує в необхідності введення її в навчально-виховний процес сучасної школи з метою формування високоінтелектуальної, культурної, морально стійкої, толерантної, патріотично налаштованої особистості – випускника середньоосвітнього навчального закладу.

Роль фольклору у вихованні підлітків відзначали корифеї української педагогіки (Г. Ващенко, О. Духнович, Г. Сковорода, М. Стельмахович, В. Сухомлинський, К. Ушинський, та ін.).

Сучасна школа повинна орієнтуватися на те, щоб усна народна творчість активно впливала на розширення пізнавальних інтересів учнів, збагачення їх уявлення про світ, історію, звичаї, традиції народу, забезпечувала розуміння й засвоєння добра і зла, формувала їхню ціннісну свідомість, облагороджувала прагнення і почуття.

Учні основної школи поступово розширюють знання про твори фольклору та художньої літератури, одержані в початкових класах, і збагачують новими відомостями про усну народну творчість.

На цьому етапі шкільної освіти учні не тільки одержують систему знань про твори фольклору – казки, прислів'я і приказки, народні пісні, легенди, перекази, думи, знайомляться зі змістом перлин української народної творчості, але й зазнають позитивного виховного впливу, що безумовно забезпечує становлення їхньої свідомості, громадянськості, патріотизму.

Формування національної свідомості засобами українського фольклору й художньої літератури забезпечує вироблення в особистості духовної суті,

ідеалів і ціннісних орієнтацій народу, що є основою виховання учнів основної школи.

Цьому підпорядковано шкільний курс української літератури, що вивчається в основній школі. На це орієнтує й шкільна програма, в якій чітко визначено виховні можливості предмета і найголовніші завдання:

- прилучатися до художньої літератури, а через неї до фундаментальних цінностей культури;

- сприяти всебічному розвитку, духовному збагаченню, активному становленню й самореалізації особистості в сучасному світі;

- виховувати національно свідомого громадянина України;

- формувати й утверджувати гуманістичний світогляд особистості, національні й загальнолюдські цінності [10, с. 3 – 4].

Як відзначається в програмі, „навчально-виховний процес уроків української літератури передбачає формування цілісного уявлення про неї як про важливий складник національної культури, підвищення загального рівня культури майбутнього покоління, розвиток його творчого, інтелектуального потенціалу, виробленню здорового, повноцінного світогляду” [10, с. 9]. Цей процес продовжується і в різних формах позакласної та позашкільної роботи.

Художні твори, що вивчаються в основній школі, визначають національний простір української культури загалом, закладають у свідомості молодій людині певні культурологічно-ціннісні орієнтири зокрема. Як відзначається в „Пояснювальній записці” до програми, „українська література як шкільний предмет виконує кілька рівноцінних функцій, серед яких виділяються: естетична, пізнавальна й виховна” [10, с. 7]. а це означає, що в процесі її вивчення учні розвивають свій інтелект, художньо-естетичні смаки й уподобання, а головне, виховуються як повноцінні особистості.

У процесі вивчення літературних творів, розвитку духовних, морально-етичних якостей особистості активно продовжується її мовленнєвий розвиток. Ознайомлення дитини з кращими зразками української літератури впливає на

подальше становлення культуромовної особистості, долучення до багатств рідної мови.

Як підсумок констатуємо, що вивчення української мови і літератури в основній школі забезпечує формування мовної особистості, підвищення її загального рівня культури, вихованості, розвиток творчого мислення, інтелектуального потенціалу й вироблення здорового, повноцінного світогляду. Цей процес ґрунтується на засадах гуманізації і гуманітаризації, передбачає аксіологічний і синергетичний підходи і вимагає формування різнобічних компетентностей, як загальнонавчальних, так і предметних.

А загалом українська мова і література як навчальні предмети містять широкі можливості для виховання мовної особистості учнів основної школи.

Література

1. **Бех І. Д.** Виховання особистості: У 2 кн. Кн.2. Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади. – К. : Либідь, 2003. – 344 с.
2. **Богущ А. М.** Формування мовної особистості на різних вікових етапах: Монографія / А. М. Богущ, О. С. Трифонова, О. І. Кисільова та ін. – Одеса : ПНЦ АПН України, 2008. – 272 с.
3. **Державний** стандарт базової і повної загальної середньої освіти // Інформаційний збірник та коментарі Монмолодьспорту України. – 2012. – № 4–5. – С. 3–32.
4. **Дороз В. Ф.** Крос культурне навчання учнів-білінгвів української мови /В. Ф. Дороз. – К. : ЦУЛ, 2011. – 456с.
5. **Кремень В. Г.** Освіта і суспільство в парадигмі синергетичного мислення / Педагогіка і психологія. – 2012. – № 2. – С. 5–11.
6. **Максимюк С. П.** Педагогіка: Навч. посібник / С. П. Максимюк. – К. : Кондор, 2005. – 667с.
7. **Мацько Л. І.** Культура української фахової мови: Навч. посібник / Л.І. Мацько, Л.В. Кравець. – К. : Академія, 2007. – 360с.

8. **Ми Є.** Були. І Будем Ми! Виховання національної самосвідомості учнів засобами художньої літератури. / Навч.-методичний посібник / Н. Й. Волошина, Т. О. Яценко, Н. М. Логвіненко, І. В. Одинець, С. О. Жила та ін. / За ред. Н. Й. Волошиної. – К. : Ленвіт, 2003. – 215с.

9. **Програми** для загальноосвітніх навчальних закладів: Рідна/українська мова для шкіл з українською мовою навчання. 5–12 класи / Л. В. Скуратівський, Г. Т. Шелехова, В. І. Тихоша, А. М. Корольчук, В. І. Новосьолова, Я. І. Остаф. – К. : Перун, 2005. – 176с.

10. **Програми** для загальноосвітніх навчальних закладів: Українська література. 5–12 класи / Р. В. Мовчан, Н. В. Левчик, О. А. Камінчук, М. П. Бондар, О. Б. Поліщук, М. М. Сулима, В. М. Садієвська, Л. П. Шабельникова / Кер. проекту акад. М. І. Жулинський / За заг. ред. Р. В. Мовчан. – К. : Перун, 2005. – 201 с.

11. **Фасоля А.** Компетентнісно зорієнтоване навчання на уроках літератури – проблеми становлення // Дивослово. 2012. – № 9. – С. 2–6.

Pentylyuk I. S.

Ukrainian language and literature as a method of formation of linguistic identity

This article deals with the role of Ukrainian language and literature as leading subjects in the education of linguistic identity of a secondary school pupils, their spiritual, moral, ethical and linguo-cultural formation and development. Based on study of professional literature states that the main idea of Ukrainian language course in the elementary school is an intensive speech and intellectual development of students and education of linguistic identity in the classroom as well as in extracurricular activities. It is shown that because of declamation there is aesthetic impact on the sensual area of the student. It helps students realize their nationality, to feel involved in the national community - Ukrainian nation. Important role in the education of linguistic identity plays Ukrainian folklore. As an integral part of the spiritual life of society, the Ukrainian folklore for many centuries accumulates, enriches and passes from one generation to the collective teaching experience of the people, the greatness of moral principles, virtues and human values. The study of Ukrainian language and literature in the elementary school provides the formation of linguistic identity, increasing its overall culture, breeding, development of creative thinking, intellectual potential and develop a healthy, full outlook. This process is based on the principles of humanization, and humanization involves axiological and synergistic approaches and requires the formation of diverse

competencies. Ukrainian language and literature as a subject include opportunities for the education of linguistic identity of a secondary school pupils.

Key words: ukrainian language, ukrainian literature, language identity.

Відомості про автора

Пентиліук Іван Сергійович – аспірант кафедри педагогіки і психології Херсонського державного університету. Основні наукові інтереси зосереджені навколо визначення ролі української мови і літератури як провідних навчальних предметів у вихованні мовної особистості учнів основної школи.

Стаття надійшла до редакції 26.11.12

Прийнято до друку 26.04.13